

*Bojan Balkovec, Božidar Flajšman**

Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945**

Dolenjska je slovenska pokrajina, ki so jo okupacijske meje odrezale ne le od ostalih slovenskih pokrajin, temveč so tudi samo pokrajino razdelili med dva okupatorja. Dolenjska je bila razdeljena med Nemčijo in Italijo. Večina okupacijskih meja je potekala po zgodovinskih, deželnih in podobnih starih mejah.¹ Izjema je meja, ki je potekala med Nemčijo in Italijo. Ta je na dolenjskem delu razmejitve tekla po povsem na novo določeni črti. Nemci so okupirali ozemlje severno od reke Save. In Sava se na prvi pogled ponuja kot naravna meja med Štajersko in Dolenjsko. V geografskem smislu to drži.² Povsem drugače pa je, ko postanejo pomembni vojaški, prometni, varnostni in še kakšni interesi, ki so pomembni najprej v vojni, ko se ozemlje zasede, in kasneje ko se z njim upravlja. Sava bi brez težave bila primerna razmejitvena črta med Nemčijo in Italijo, če ne bi bila pomembna prometna in gospodarska značilnost prostora ob reki. Ob reki teče glavna komunikacijska povezava med Nemčijo in Balkanom. V krajih ob reki so bili tudi pomembni rudniki premoga, ki je bil v tistem času strateška surovina. Glede na svojo velikost bi bila Sava dovolj velika naravna ovira za varovanje meje pred tujci. A je pomemben še en geografski vidik. Sava teče po ozki dolini, ki jo je vojaško težje varovati. Tako so torej Nemci povezali gospodarske in vojaškostrateške interese in se odločili, da bodo mejo postavili južneje od reke. Dolenjska ali v širšem smislu prostor vzhodno od Ljubljane in južno od reke Save so razmejili med

* Dr. Bojan Balkovec, docent, Oddelek za zgodovino, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, m.bojan.balkovec@ff.uni-lj.si, dr. Božidar Flajšman, asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozidar.jozef.flajshman@ff.uni-lj.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu *Slovenska zgodovina* (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Podrobneje o določanju mej glej Repe, Diplomatsko razkosanje.

2 O naravnih mejah v geografskem smislu glej npr. Shuhei Kitamura & Nils-Petter Lagerlöf, Natural borders, dostopno na https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=EEAMannheim2015&paper_id=1057 (ogled 3. 1. 2020).

Nemčijo in Italijo po črti, ki so jo postavili med 10 in 15 kilometrov južno od Save. Meja je v glavnem tekla po vzpetinah, s katerih so Nemci lahko nadzorovali ozemlje južneje od mejne črte. Lep primer strateške postavitve je v okolici Bučke, kjer stražni stolpi omogočajo ne le neposreden nadzor na mejno črto, temveč omogočajo tudi pogled daleč v notranjost sosednje države. S stražnih stolpov pri Bučki so Nemci brez težav imeli dober pregled nad Šentjernejским polje vse do Gorjancev, kar je vsaj 7 km zračne črte.³ Nemško-italijanska meja je bila sicer določena že s »Smernicami za razdelitev Jugoslavije«, ki jih je pripravil Hitler 3. in 12. aprila 1941.⁴

Ob napadu na Jugoslavijo so nemške čete prodirale hitreje kot čete njihovih zaveznikov. Pomemben razlog za to je bil nerealen strah italijanske vojske pred jugoslovansko vojsko. Podroben opis treh faz napada na Jugoslavijo je general Robotti izdal 25. maja 1941.⁵ Robotti je v poročilu zapisal, da so od 6. do 11. aprila opazovali teren onstran meje in izvajali patroljne akcije. Odločneje so nastopili po 9. aprilu, ko so se razširile novice o razpadu jugoslovanske vojske. Demarkacijska črta med nemškimi in italijanskimi silami je bila določena od Grintovca mimo Litije in Novega mesta, ki sta bila oba v nemški coni, mimo Vinice in Slunja in naprej proti jugovzhodu. Na Gorenjskem je bila demarkacijska linija čez nekaj dni popravljena v korist Nemcev, na Dolenjskem pa je v glavnem ostala do začetka junija 1941. Italijanske sile so postopoma zasedle Suho krajino in južni del Dolenjske ter Belo krajino.

Nemške enote so v času napada na Slovenijo zasedle tudi ozemlje, ki je bilo sicer določeno, da bo po razdelitvi prišlo v Italijo. Nemci so tako vkorakali v Novo mesto in ga nekaj dni tudi zasedali. Omenjena začasna demarkacijska črta je ostala v veljavi do prvih dni junija 1941. V grobem je ta linija tekla od Litije nad Trebnjim, med Hmeljnikom in Mirno Pečjo okoli Novega mesta. Novo mesto je bilo italijansko. Na vzhodni strani Novega mesta je bila demarkacijska začasna meja na Mačkovcu, od tam je šla prek Krke proti mostu čez potok Bajer (Šajser) na cesti Novo mesto Šentjernej. Od omenjenega mostu je šla nato proti Gorjancem.

Ob prodiranju nemških enot so domačini ponekod Nemce pozdravljali. Postavljali so mlaje in izobešali nemške zastave. Ponekod pa so se nemški oblasti tudi upirali, npr. z neizobešanjem zastav.⁶ V nekatere kraje so Italijani prišli za Nemci in zahtevali enako pozdravljanje, kot so ga bili deležni Nemci. Na Dolenji Straži so postavili mlaje v čast Nemcem. Ko so ti odšli in prišli Italijani, so zahtevali mlaje tudi zase. Domačini tega niso hoteli storiti in so raje odstranili tudi »nemška« mlaja.⁷

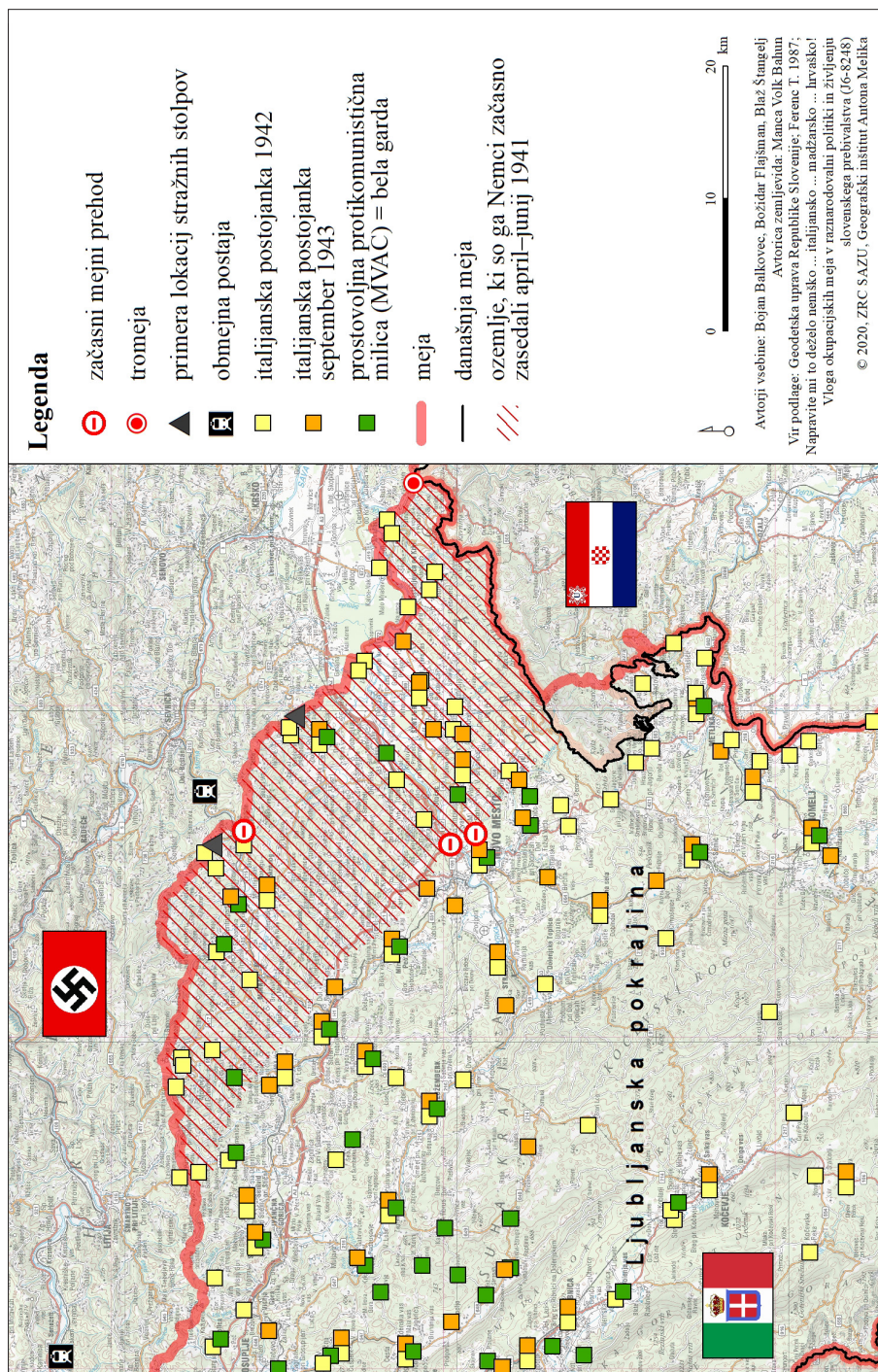
3 Silvo Vene, Strogo zastražena meja. <https://youtu.be/uYoe-6wrSLw>

4 Repe, Diplomatsko razkosanje, 170 in opomba 11 na isti strani.

5 Mikuž, Pregled zgodovine, knjiga 1, 38 in ss.

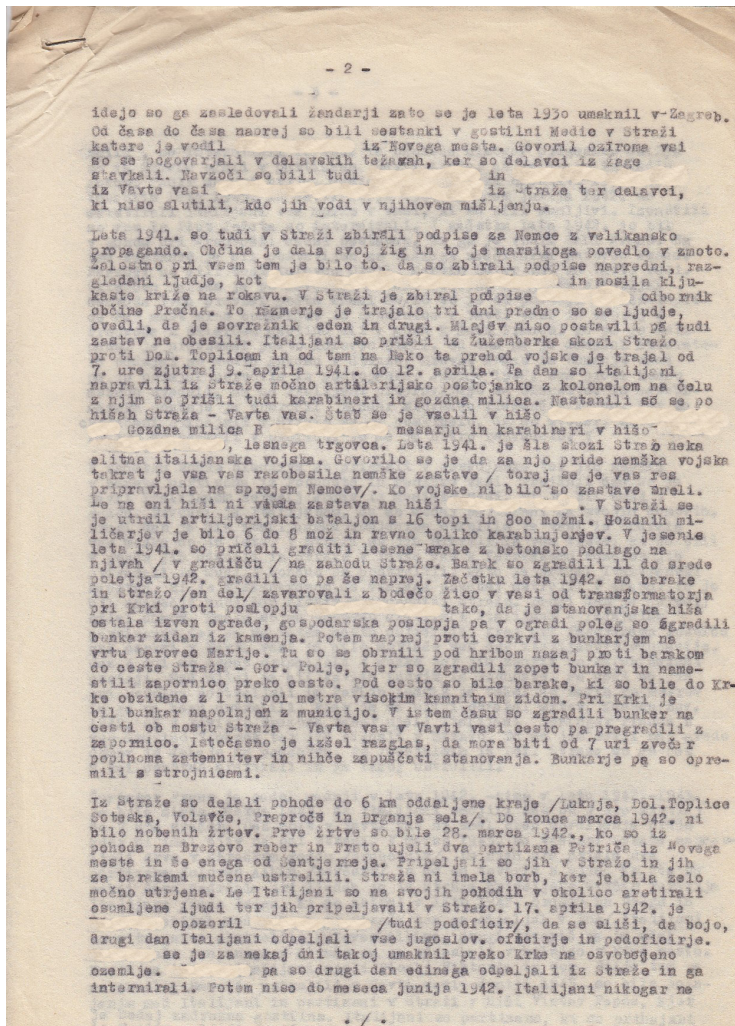
6 Topografija Gorenja Straža fasc. I. ovoj str. 2, Topografija Gornje in Dolnje Kamenje fasc. I ovoj 4 str. 1, Topografija Gornje in Dolnje Karteljevo fasc. I ovoj 4 str. 2.

7 Topografija Dolenja Straža, fasc. I ovoj 2, str. 1.

Slika 1: Okupacijska meja na Dolenjskem. Z rdečo šrafuro je označeno ozemlje, ki je bilo od aprila do junija 1941 začasno pod nemško vojaško zasedbo.

Vsaj dva razloga lahko navedemo za večjo naklonjenost Nemcem kot Italijanom. Velik del nenaklonjenosti Italijanom lahko pripišemo izkušnjam z njimi na italijanski fronti v prvi svetovni vojni. K temu pa moramo dodati še zavedanje ljudi o italijanskem nasilju nad Slovenci na Primorskem. Kar se tiče Nemcev, ne smemo spregledati močne nacistične propagande v tridesetih letih. Nemčija je bila predstavljena kot urejena država in na roke ji je šla tudi boljša gospodarska uspešnost od italijanske. In nenazadnje mnogi Slovenci so bili kot delavci v Nemčiji in so tamkajšnje razmere poznali.⁸

Slika 2: Ponekod so zbirali podpise za priključitev k Nemčiji

8 Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, 58 in ss. Primerjaj tudi intervju z Alojzom Stipaničem, Vinceremo, videt ćemo, 3:17–3:52, https://youtu.be/dmSKMLqAF_s.

Italijani pri določitvi razdelitve Slovenije niso imeli nobene besede. Zato so se odločili zatečeno stanje hitro tudi formalizirali. Že 3. 5. 1941 je bil izdan ukaz o priključitvi italijanskega zasedenega ozemlja k Kraljevini Italiji.⁹ Kot del Italije je bilo vključeno tudi ozemlje, ki je bilo začasno še onstran demarkacijske črte. Na nemški strani demarkacijske črte je bilo ozemlje severno in vzhodno od črte, omenjene zgoraj. Na zemljevidu na strani 55 je to ozemlje označeno s šrafiranim rdečim poljem. Kot vidimo, gre za precej veliko ozemlje, ki se je od zahoda proti vzhodu širilo in se od demarkacijske črte odmikala vse bolj proti jugu. Demarkacijska črta med italijansko in nemško vojsko je ostala do prvih dni junija 1941. V začetku junija so Nemci svoje enote umaknili za novo državno mejo med Nemčijo in Italijo. Na Dolenjskem so torej Italijani imeli v posesti večino pokrajine z izjemo njenega severnega roba. Na desnem bregu Save je državna meja med Nemčijo in Italijo potekala med 10 in 15 kilometrov južneje od reke. Delno se je ta pas razširil v vzhodnem delu Dolenjskem in v spodnjem Posavju. Nemško-italijanska meja se je od zahoda proti vzhodu vse bolj odmikala od Save proti jugu in zahodno od Kostanjevice je prišla na reko Krko. Nekaj kilometrov je meja sledila toku Krke, nato pa zavila proti jugu in južno od Gadove prišla na točko, kjer je bila tromeja med Nemčijo, Italijo in Neodvisno državo Hrvaško.

S tem pa se razmejevanje na Dolenjskem še ni končalo.

Do jeseni 1941 je prišlo še do dveh sprememb meje. Prva sprememba je korekcija meje pri Krmelju. Tu je šlo za korekcijo meje med Nemčijo in Italijo. Nemško-italijanska razmejitvena komisija, ki je delala na terenu do 13. septembra, je napravila le nekaj manjših popravkov.¹⁰ Eden od tovrstnih popravkov se je zgodil zaradi rudnika v Krmelju. Po pripovedovanju Marjana Zamana iz Hinjc je bila okupacijska meja prvotno zastavljena tako, da bi Krmelj spadal pod Nemčijo. Na nagovarjanje lastnika rudnika, Italijana Venčeslava Jakila, je Krmelj prišel pod italijansko oblast. Meja je potem potekala tik nad Krmeljem oz. med Hincami in Krmeljem, vzhodno od Tržišča, Zgornjih Vodal, Telč in Pečice ter zahodno od Bučke.¹¹

V Hinjcah so še vedno v celoti ohranjeni betonski temelji nemškega stražnega stolpa. Ob njem so Nemci zgradili bunker in izkopali strelske järke. V bližini, tik pod stražnim stolpom, je bila kmetija Marjana Zamana, takrat otroka, ki so ga skupaj z družino, tako kot vse druge ob nemški meji, izgnali, hiše pa porušili. Marjanovo družino so izgnali v Nemčijo.¹² Danes spomenik izgnancem druge svetovne vojne kiparja Rudija Stoparja stoji v Krmelju na kraju, kjer je potekala nekdanja okupacijska meja, označuje jo bodeča žica, vzdana v zid in pločnik.

9 Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, 60. Podrobneje o pravni plati priključitve glej Ferenc, Fašisti brez krinke, 32 in 33.

10 KS Tržišče v NOB, 11.

11 Intervju z Marjanom Zamanom in Rafaelom Rafkom Blažičem, Tržišče, Hinjce, 24. 10. 2018. https://youtu.be/JM8lf_7ZGeY

12 Marjan Zaman, Opazovalnica številka 4.. <https://youtu.be/OHzsbcZY4X4>

Slika 3: Marjan Zaman in Rafael Rafko Blažič ob betonskih temeljih nemškega stražnega stolpa v Hinjcah nad Krmeljem. V ozadju se vidi obnovljena kmetija Marjana Zamana, ki so jo Nemci porušili, ker je bila v obmejnem pasu.

V bližnjem Govejem Dolu je podobno zgodbo povedala Nada Štih.¹³ Tudi njo in njeno družino so Nemci novembra 1941 izgnali v Nemčijo. Tik ob njihovi domačiji so postavili okupacijsko mejo in stražni stolp, njegovi betonski temelji so še ohranjeni. Nadin sin Anton se spominja, da so po končani vojni nemške čelade uporabljali za zajemanje gnojnice.¹⁴

Ivica Žnidaršič iz Bučke pa je povedala:

»Rasno so nas pregledali 3. novembra 1941, nato so nas izgnali, tako kot vse krajanje Bučke. Šli smo nasilno, pod orožjem v Rajhenburg/Brestanico, nato pa v nemška taborišča.«¹⁵

Naši intervjuvanci so bili v času vojne otroci. Tudi otroci so bili izpostavljeni terorju nad izgnanimi družinami.¹⁶

Kot četrti okupator slovenskega ozemlja se je v delitev ozemlja vključila kvizlinška tvorba Neodvisna država Hrvaška. Nemčija in NDH sta 13. maja 1941 podpisali

13 Intervju z Nado Štih, Goveji Dol, 24. 10. 2018. Posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

14 Anton Štih, Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice, <https://youtu.be/lpl1kRYnDwM>

15 Ivica Žnidaršič, Rasno so nas pregledali, nato so nas izgnali, <https://youtu.be/0Tr0myLaEsA>

16 Ljudmila Gramc, Izgnali so nas v Šlezijo, <https://youtu.be/fAoIwC9LMVs>

meddržavni sporazum o meji.¹⁷ Omenjeni sporazum je občino Hum v Hrvaškem Zagorju dodelil k Nemčiji. Očitno so Hrvati intenzivno lobirali in dosegli spremembo meje. Pomemben hrvaški argument je bilo dejstvo, da je krajih v okolici Huma tudi dvorec, v katerem je Antun Mihanović napisal hrvaško himno Lijepa naša. Zapisnik pogovora med hrvaškim zunanjim ministrom Mladenom Lorkovićem, generalom Augustom Marićem, slednji je bil vodja *Povjerenstva za razgraničenje NDH i Trečeg Reicha*, in na nemški strani Siegfried Kasche, nemški veleposlanik v Zagrebu, in Kurt von Kamphoeven, glavni nemški pogajalec za razmejitve, pove, da so se dogovorili za spremembo meje na Dolenjskem. Poleg že omenjenega sentimentalnega razloga Hrvatov je bilo pomembno tudi trdno stališče Nemcev, da bi bodoča avtocesta Maribor–Zagreb tudi na delih, kjer bi potekala po levem, hrvaškem bregu Sotle, tekla po nemškem ozemlju. Kot kompenzacijo so Nemci ponujali ozemlje v okolici gradu Mokrice, ki je bil v lasti zagrebske nadškofije. Do avgusta so Nemci malo popustili, ko naj bi Hitler izjavil, da ne želijo odvzemati delov hrvaškega ozemlja, mišljen je levi breg Sotle.¹⁸

Končni dogovor je nato določil, da vasi Bregansko selo (Slovenska vas), Nova vas, Obrežje, Jesenice in Rajec in malo bolj oddaljena vas Čedem pridejo v okvir NDH. Prvih pet omenjenih vasi je bilo z uredbo vključenih v novonastalo upravno občino Bregana. To občino so organi NDH ustanovili na novo in vanjo poleg omenjenih slovenskih vasi vključili še nekaj vasi iz občine Samobor. V uredbi ni bila nikjer omenjena vas Čedem. Morda je vzrok v njeni majhnosti, saj ima le nekaj hiš. Priključene slovenske vasi so bile, seveda, vključene tudi v ustaški pravosodni sistem. Postale so del okoliša okrajnega sodišča v Samoboru. Hrvatski državni arhiv v Zagrebu in Državni Arhiv Zagreb hranita nekaj fondov okraja Samobor, a se v njih ne najde nič gradiva, povezanega s slovenskimi kraji priključenimi k NDH, ali pa le kakšna občasna omemba.

Za vasi, ki so jih vključili v občino Bregana, je bilo treba urediti tudi cerkveno in šolsko vprašanje. Cerkevno vprašanje je bilo pomembno zaradi tega, ker je bilo mesto župnika v Veliki Dolini izpraznjeno. Župnik v Veliki Dolini je bil Janez Gnjezda. Nemci so kmalu po okupaciji začeli izseljevati domačine. Gnjezda se je odločil iti z njimi v Rottesluth v Nemčijo. Kmalu se je vrnil preveriti nekatere stvari v župniji Velika Dolina. Obveščen je bil o raznih sumničenjih, po nasvetu se je vrnil v Nemčijo, kjer je konec leta 1944 za posledicami nesreče tudi umrl.¹⁹ Kako dolgo se je Gnjezda po vrnitvi iz Nemčije še zadrževal v domači župniji lahko sklepamo le posredno. V Hrvatskem državnem arhivu v Zagrebu so skenirane matične knjige župnije Samobor. Pri zapisu o krstu 19. septembra 1941 najdemo zabeležbo, da je krst opravil Janez Gnjezda, župnik v Veliki Dolini.²⁰

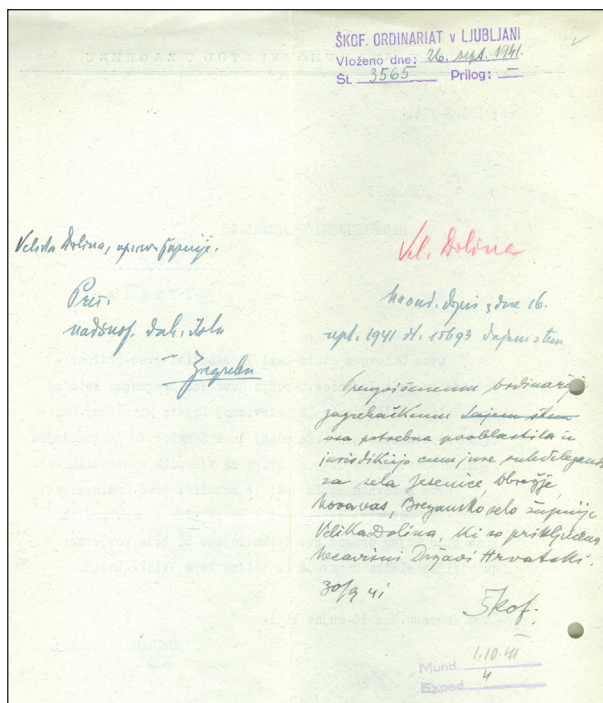
17 Mednarodni ugovori 1941, leto tiska ni navedeno, 95.

18 Barić, General August Marić, 362 in 363.

19 Palme mučeništva, 165. Zapis v omenjeni knjigi ne navaja od koga je Gnjezda dobil informacije o sumih, za kakšne vrste sume je šlo niti kdo mu je svetoval naj se umakne.

20 HDA, Matične knjige Samobor, DVD 387 (ZM-34C/1213) R 1934-1942, P 1921-1942.

Dokumenti, ohranjeni v arhivu zagrebske nadškofije, dokazujejo, da je bila formalna duhovna oskrba za omenjene vasi prenesena na župnika v Samoboru. 14. 9. 1941 je generalni vikar zagrebske nadškofije Franjo Salis-Seewis poslal župniku v Samoboru Juraju Kocijančiču dopis, s katerim ga je obvestil, da so v njegovo župnijo dodeljene slovenske vasi.²¹ O prenosu jurisdikcije nad vasmu je generalni vikar iz Zagreba pisal tudi ordinariatu v Ljubljano. V dopisu 16. septembra je zapisal, da so »sela Jesenice, Obrežje, Nova vas, Bregansko selo od župe Velika dolina pripala Nezavisnoj državi Hrvatskoj«. Pojasnil je, da so omenjene vasi najbližje župniji Samobor in da so tamkajšnjega župnika zadolžili za duhovno oskrbo v omenjenih vaseh. Prosil je tudi ljubljansko škofijo naj izda potrebne jurisdikcije za župnika v Samoboru, ali katerega drugega duhovnika, ki bi mu poverili to delo.²² Uradni dopis zagrebske nadškofije je shranjen tudi v nadškofijskem arhivu v Ljubljani. V ohranjenem gradivu župnije Velika Dolina je koncept odgovora ljubljanske škofije na zagrebsko prošnjo. Škofijski urad je z datumom, 26. septembra 1941, sestavil dopis s pooblastilom za jurisdikcijo omenjenih vasi, ki se prenese na nadškofijo v Zagrebu.²³

Slika 4: Koncept odgovora ljubljanske nadškofije zagrebski nadškofiji z dovoljenjem za jurisdikcijo.

21 Nadškofijski arhiv Zagreb, dokument št. 15693/1941

22 Dopis se nahaja v okviru dokumenta 15693/1941. Gre za rokopis, verjetno je avtor sam generalni vikar, na kar lahko sklepamo iz pisave, na drugih dokumentih. Omenjen dokument ni podpisal in je verjetno koncept.

23 Koncept pisma, NŠAL 10, Škofijski arhiv Ljubljana – župnije, Velika Dolina, št. 3565/1941.

Samoborski župnik Kocijančič je v nedeljo 21. septembra 1941 obiskal omenjene vasi. O tem je poročal v dopisu, ki ga je dva dni kasneje poslal na sedež škofije v Zagreb. Skupaj s Kocijančičem je vasi obiskal tudi predstavnik občine Samobor, ki je bil poverjenik za omenjene vasi. Kocijančič je v kapeli svete Margarete na Jesenicah pozdravil župljane in jih obvestil o spremembah. Vernike je pozval naj izmed sebe izberejo cerkveni odbor, ki mu bo pomagal pri delu. Zapisal je, da naj bi mu pomagali pri upravljanju imetja kapele, pomagal skrbeti pri vseh zadevah, ki se tičejo verskega življenja, med drugim, seveda, o vprašanju maš v omenjeni kapeli, podeljevanju zakramentov, kjer je posebej omenil krst. Kocijančič v nadaljevanju pisma omenja, da je isti dan mašo v omenjeni kapeli Sv. Magdalene opravil tudi frančiškan Vladimir, priimka ne navaja, iz samostana v Samoboru, sicer pa Slovenec iz samostana v Brežicah.²⁴ V nadaljevanju pisma Kocijančič opozori, da je treba pridobiti ustrezne knjige in sezname, da se bo lahko nadaljevalo pisanje matičnih knjig. Težava je bila, ker so del dokumentov zasegli in odnesli Nemci. Kocijančič je krajanom obljubil, da bo frančiškan, ni zagotovo, a verjetno je tu mislil na omenjenega Vladimírja, lahko imel vsako nedeljo in ob praznikih mašo v kapeli Sv. Magdalene, če bodo zagotovili prevoz in hrano zanj. Na željo staršev bi lahko tudi krstil novorojence.

Zanimiv je zadnji del Kocijančičevega poročila. Zapisal je, da bodo maše v začetku v slovenskem jeziku in po slovenskem obredniku. Kako bo v bodoče, se bo odločilo na osnovi navodil oblasti. Omenil je tudi načrte oblasti za ustanovitev šole, kamor bi vključili te otroke. Zadnji stavek Kocijančiča pa je zanimiv s stališča velikohrvaške politike, ki ji je podlegla tudi rimokatoliška cerkev. »Držim da je potrebno, da kadkada pođe u Jesenice koji naš domači svećenik na mjesto o. franjevca Vladimira, da se po malo priuče na hrvatski jezik.« Na koncu je obvestil zagrebški ordinariat, da naj bi bilo vernikov kakšnih 800.²⁵

Kocijančič omenja frančiškana Vladimírja iz Brežic, kjer pa navedba izvora omenjenega frančiškana ni pravilna. Marija Čipić Rehar v svojem prispevku našteva slovenske frančiškane in navaja njihov izvor.²⁶ V brežiškem samostanu ni bilo Vladimírja. Zagotovo je bil Kocijančič tu nepoučen in je za vse slovenske frančiškane v Samoboru menil, da so iz Brežic. Čipić Reharjeva našteje vse frančiškane iz Brežic, ki so jih Nemci prepeljali do Bregane in nagnali na Hrvaško. Zatekli so se v samostan v Samoboru. Med ostali slovenski frančiškani pa najdemo tudi Vladimírja Bobeka iz Sv. Trojice v Slovenskih Goricah. Bobek je bil najprej prepeljan v Melje in od tam na Hrvaško. Avtorica je zapisala, da so biti frančiškani iz okolice Maribora pregnani v Slavonsko Požego, nato pa naprej po raznih samostanih in omenja tudi Samobor. Bobek je bil zagotovo v samostanu v Samoboru. Dokaz za to najdemo v matičnih knjiga župnije Samobor, kjer pri zapisih, kdo

24 Frančiškanski samostan v Brežicah so Nemci ob okupaciji aprila 1941 zaprli, del samostana in cerkve Antona Padovanskega pa porušili. Na tem mestu je bila potem nemška gimnazija. Marija Čipić Rehar, Frančiškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, v Kronika I, 2019, 123.

25 Nadškofjski arhiv Zagreb, dokument št. 15693/1941

26 Marija Čipić Rehar, Frančiškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, v Kronika I, 2019, 124.

je opravil obred, najdemo tudi ime Vladimir Bobek z dopisom, da je frančiškan v Samoboru. 19. maja 1942 je Vladimir Bobek vodil pogreb Helene Zobarič iz Nove vasi, ki je zaradi bolezni umrla dva dni pred tem. Na isti strani v matični knjigi umrlih ga najdemo vpisanega tudi, ko je 28. maja pokopal nekajmesečnega Ivana Štampeka iz Nove vasi.²⁷

Najpogostejši razlog, zaradi katerega je nek duhovnik prišel v omenjene vasi, je bil pogreb. O tem pričajo vpisi v matične knjige umrlih, župnije Samobor, kjer najdemo vpisane tudi smrti oseb iz slovenskih vasi. Matična knjiga nam, seveda, pove tudi vzroke smrti posameznikov. Med vzroki so tudi smrtne nezgode na okupacijski meji. Vpis v matični knjigi nam pove le osnovne podatke o pokojniku. Drug vidik teh smrti na okupacijskih mejah pa nam dajo izjave njihovih sorodnikov. Alojz Godec nam je na mestu dogodka povedal, kako je njegov šestnajstletni brat Branko postal žrtev mine. Branko je ob meji pasel živino in po nesreči sprožil mino.²⁸

Slika 5: Alojz Godec pri spomeniku žrtvam 2. svetovne vojne v Slovenski vasi. Zadnji v desnem stolpcu je zapisan njegov brat Branko.

Še bolj pretresljiva je zgodba, ki nam jo je povedal Franc Gajski. Posameznik je lahko postal žrtev min na meji tudi zaradi tega, ker je s svojim delom želel poskrbeti za svojo družino. Franc Gajski (starejši), njegova noseča žena in njun prijatelj so spravljali kolje

27 HDA, Matične knjiga Samobor, DVD 388 (ZM-34C/1215) U 1928-1942, P 1921-1942, posnetek M05817087.

28 Alojz Godec, Brata je ubila nemška obmejna mina. https://youtu.be/KQJUM_S7FqY.

Der politische Kommissar in Rann
Der Beauftragte
für die allgemeine Verwaltung
in Gurkfeld

Gurkfeld, den 16.5.1941.

P a s s i e r s c h e i n

Koroschetz Leon 1906
Geburtsort: Landstrass
Beruf: Gerichtsasskultat wohnhaft in Landstrass
ist berechtigt die deutsch-italien. Grenze zu überschreiten.
Dieser Passierschein gilt sowohl für die Hin- als auch für die Rückreise.
Grund: Dringende Familienangelegenheiten
Gültig: 18. - 20. V. 1941.

Reg. Ob. Insp.

Stadtamt Landstrass

Landstrass, den 17.5.1941.

B e s t ä t i g u n g .

Es wird bestätigt das Herr *Korošec Leon geb. 1906*
Landstrass wohnhaft zuständig in der Stadtgemeinde
Landstrass in folgenden Angelegenheiten nach *Rudolfswert - Italien*
reisen muss:
In wichtigen Familienangelegenheiten

Die Ausstellung eines Passierscheines wird daher obigen
Stadtamte befürwortet.

Der Sekretär: *Paulitz*

Der Bürgermeister-Stellvertreter: *M. J. J. J.*

Slika 6a in 6b: Vloga za prepustnico in prepustnica za Leona Korošca za potovanje iz Kostanjevice v Novo mesto maja 1941.

za vinograd čez okupacijsko mejo. To so delali na odročnem mestu ob Ponikovskem potoku. Gajski je ženo poslal po vodo, v bližnji Ponikovski potok, da bi se odžejala. Med tem pa je njegov prijatelj stopil na mino, ki ga je takoj ubila. Franc Gajski je bil smrtno ranjen, žena se je hitro vrnila in umrl ji je v naročji. Žena je bila v sedmem mesecu nosečnosti z našim pripovedovalcem zgodbe, ki se je rodil mesec in pol po očetovi smrti.²⁹

Otroci iz vasi, ki so prišle v NDH, so v šolo hodili v Lug. Poleg slovenskih vasi so šolski okoliši sestavljale še nekatere hrvaške vasi. Pouk je, seveda, potekal v hrvaškem jeziku.

Postavitev okupacijskih meja je takoj povzročila velike težave prebivalstvu. Okupator je namreč mejo nadzoroval in omejeval promet. Kontrola meje je bila vzpostavljena takoj aprila, še v času začasne razmejitve, ki je trajala do junija, in je prikazana na zemljevidu (na str. 55). V gradivu Dolenjskega muzeja Novo mesto sta shranjena dva dokumenta o sodnem uradniku Leonu Korošcu iz maja 1941. Kostanjevica je bila takrat še pod nemško upravo in za potrebe poti v Novo mesto je moral Korošec pridobiti dovoljenje. Novo mesto je bilo v Italiji in Korošec bi na poti iz Kostanjevico v Novo mesto na Cikavi prečkal mejo. Z občine v Kostanjevici so dopis o potrebnem potnem listi 15. maja 1941 poslali v Krško, in naslednji dan so tam izdali dovoljenje za pot, ki je veljala za obe smeri, torej tudi za povratek iz Novega mesta v Kostanjevico.³⁰ Kasneje so bile prepustnice potrebne tudi za gibanje znotraj Ljubljanske pokrajine. Veljavnost propustnic je bila različna od nekaj dni do nekaj mesecev.

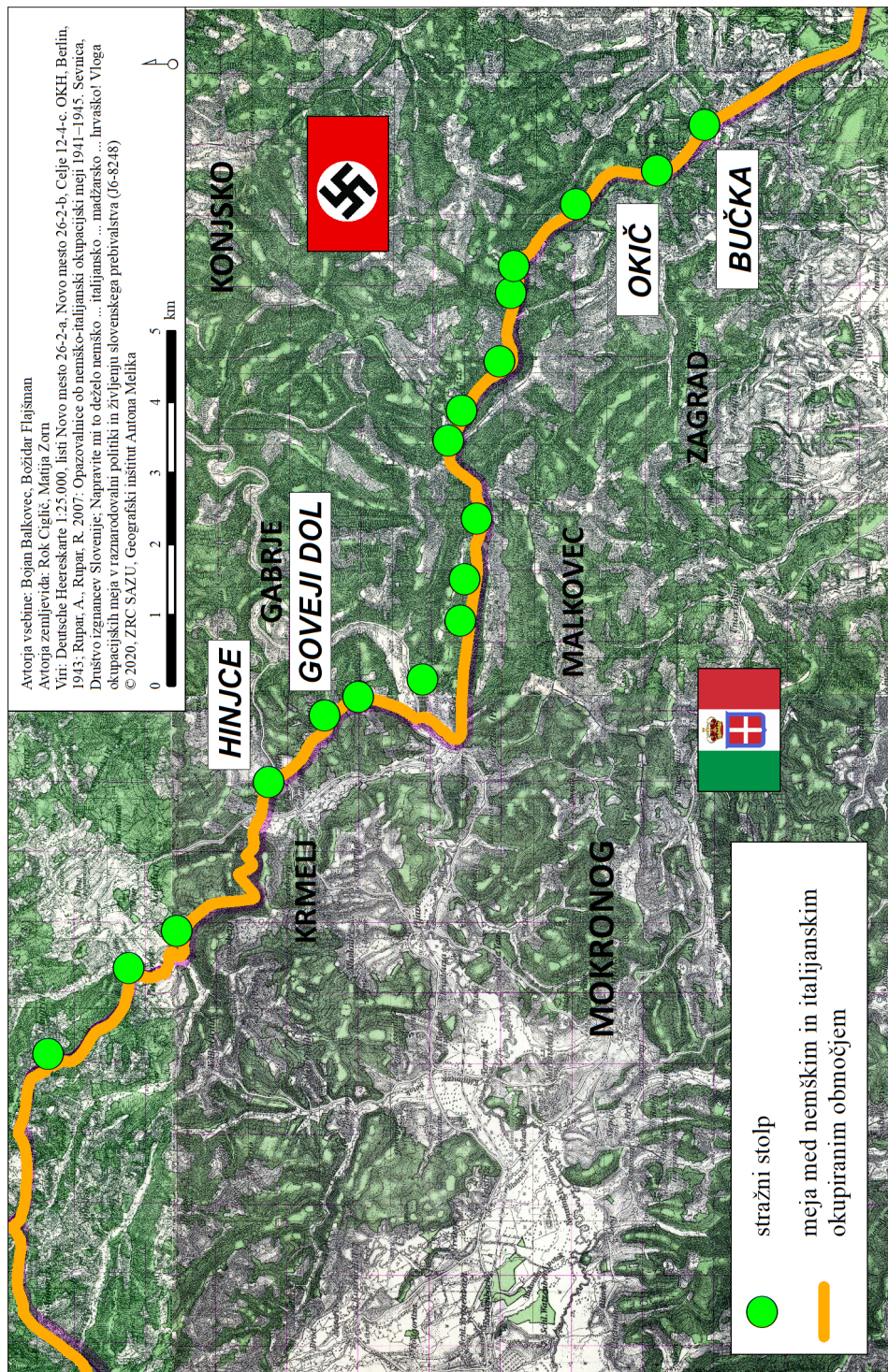
Po končni vzpostavitvi meje med Nemčijo in Italijo so bili postavljeni tudi mejni prehodi. Bili so na cestah, ki so vodile iz Novega mesta proti Brežicam in na sever proti Savi. Meja je presekala tudi železniško progo med Sevnico in Trebnjim. Meja med Nemčijo in Italijo je bila skoraj neprehodna in zaradi min in bomb tudi zelo nevarna. Kmetje so zaradi redkih prehodov v glavnem opustili delo na njivah, ki so ostale na drugi strani meje. Priče se spominjajo, da pa so partizani to mejo prehajali, in mine najprej onesposobili in jih nato uporabili za svoje potrebe.³¹ Poleg funkcije varovanja meje je imel sistem stražnih stolpov tudi funkcijo nadzora nad sosednjim ozemljem.

Državne meje niso bile edina ovira za gibanje prebivalstva. Italijani so v svojem delu zasedene Dolenjske utrjevali pomembne točke zaradi njihovega strateškega pomena. To, seveda, počne vsaka vojska, ki zasede ozemlje. Poleg utrjevanja, kjer sta tipična elementa gradnja bunkerjev in utrjevanje posameznih stavb, so Italijani v mnogih krajih to nadgradili tako, da so z žico obdali del nekega kraja v nekaj primerih pa tudi celoto. Italijanska praksa postavljanja žice okoli delov naselja ni bila rezervirana le za Ljubljano. Ljubljana, ki je bila v celoti ožičena, je le najbolj znan in seveda največji kraj, ki ga je pri nas ta usoda doletela v času druge svetovne vojne. Ožičenje krajev je bilo v rokah Italijanov zaradi želje, da

29 Franc Gajski, Rodil sem se po očetovi tragični smrti. https://youtu.be/_ULqMVEtgIk.

30 Dolenjski muzej Novo mesto, Osebni dokumenti, mapa Leon Korošec.

31 Jože Jankovič, Dotik z mejo je bil smrtonosen. <https://youtu.be/ciAlgV6LlsQ>

Slika 7: Odsek meje med Nemčijo in Italijo med od Krmelja proti Bučki z vrisanimi položaji nemških stražnih stolpov.

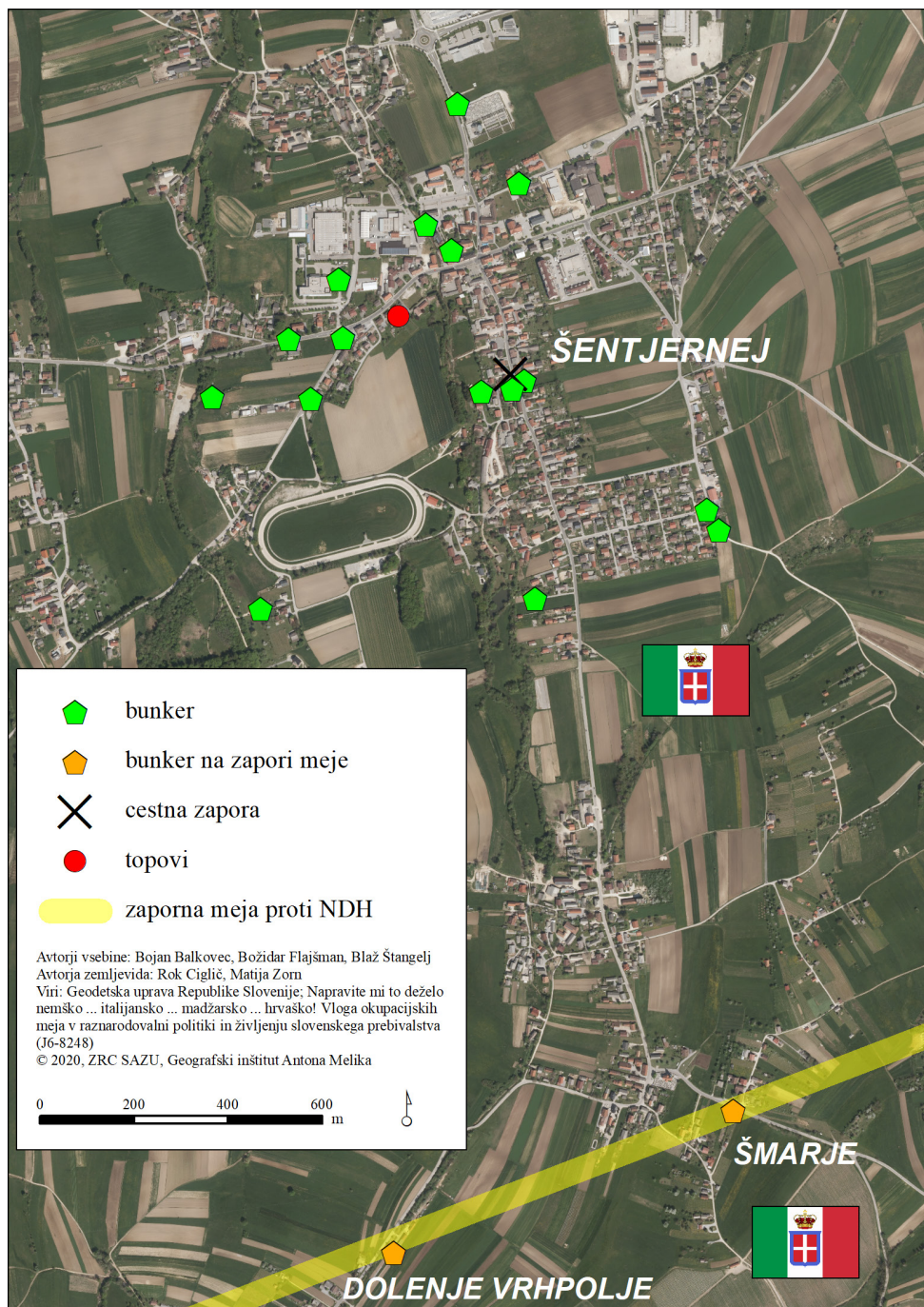
Atlas okolja

18.1.2020 17:32:11

Merilo 1:1000

Slika 8: Lokacije bunkerjev na posestvu Škerlj v Novem mestu. Objekta ob cesti, ki pelje v Belo krajino, sta bila odstranjena ob rekonstrukcijah hiše in gospodarskega poslopja. Ostanki levega bunkerja na travniku so še vidni.

Slika 9: Zemljevid ožičenega in utrjenega Šentjerneja, izrisan na podlagi skice, ki jo hranijo v Kartuziji Pleterje.

bi popolnoma odrezali mesto z njegovo okolico. Njihova želja je bila, da bi s tem preprečili odporniškemu gibanju povezavo podeželja z mestom. Nekatere funkcije odporniškega gibanja so namreč funkcionirale izključno v mestu. A takšna zapora mesta je, seveda, ovirala življenje vsem prebivalcem. Velika težava je postalo odhajanje na delo v industrijo, urade in drugim za tiste, ki so stanovali izven mesta. A težave so, seveda, imeli tudi kmetje, ki so težko prišli na trg in tam prodajali tisto, kar so pridelali in je bilo v okviru možnosti vojnega gospodarstva sploh moč prodajati. Vstop v ožičen kraj je bil možen le na za to posebej določenih mestih, največkrat so to bili z bunkerji in cestnimi ovirami urejena mesta na vpadih v kraj. Hiša Boruta Škerlja ob današnji Belokranjski cesti v Novem mestu je bila izpraznjena za italijansko posadko in okoli hiše so bili postavljeni bunkerji. Ohranjeni so ostanki enega bunkerja, dva pa so lastniki posestva že odstranili.³²

Kot je že omenjeno, je bil ožičen tudi Šentjernej. Italijanski okupatorji je kraj obdali z dvema obročema bodeče žice in bunkerjev. Prvi obroč je obsegal središče kraja, drugi je potekal po obrobju. V središču kraja so imeli tudi topovsko baterijo, s katero so obstreljevali partizanske položaje na Gorjancih.³³ Mesto so okrasili z italijanskimi zastavami in portreti Mussolinija, kar je lepo vidno s fotografije Dan mlačve, ki jo hranijo v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.³⁴ V bližini Šentjerneja je potekala tudi italijanska obrambna linija proti Gorjancem, prav tako zgrajena iz bunkerjev in bodeče žice ter zavarovana s strelskimi jarki.

Po pričevanju Janeza Kuhlja je bil desno od bunkerja bivalni del, ki je bil v času fotografiranja že skoraj v celoti porušen. Po vojni je eden od krajanov gradil hišo iz materiala porušenega bunkerja.³⁵

Podroben opis postojanke Šentjernej so devet mesecev po italijanski kapitulaciji 22. 5. 1944 podali partizani v obveščevalnem centru XV. divizije. Med drugim so navedli, da je v postojanki 180 do 200 belogardistov in da so zelo močno utrjeni z 21 velikimi in 38 malimi bunkerji.³⁶ Belogardistični bataljon pa je imel svojo postojanko od 15. 10. 1942 do 8. 9. 1943 v Dolenji Brezovici pri Šentjerneju. Na spominski plošči, vzidani na fasado njihove postojanke, lahko preberemo, da je bilo v njej mučenih 177 ljudi, med njimi pesnik Ivan Rob. Pobitih je bilo 39 ljudi.

Slovenija ima danes na meji s Hrvaško tudi bodečo žico. Način varovanja meje med Nemčijo in NDH z bodečo žico je na prvi pogled primerljiv z današnjo žico. A kot pravi Ljudmila Gramc, so bili Nemci sovražniki, danes si Slovenci in Hrvati nismo sovražniki, a nas ločuje bodeča žica.³⁷

32 Borut Škerlj, Trije bunkerji. <https://youtu.be/hoY5OPwzY6s>

33 Janez Kuhelj in Tone Kovačič, Topovi v Šentjerneju, <https://youtu.be/MvfOjgxks2U>

34 Dolenjski muzej Novo mesto.

35 Janez Kuhelj, Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo, <https://youtu.be/8uHhwsVYjoA>.

36 ARS, SI AS 1859 VII. Korpus, te. 7, p. e 165.

37 Ljudmila Gramc, Mimo vasi so napravili mejo. <https://youtu.be/hZBKotxKgZA>.

Slika 10: Italijanski bunker v Šmarju, ki ga je kmalu po vojni fotografiral pater Hugo Rožnik.

Viri in literatura

Arhivski viri

Dolenjski muzej Novo mesto, Osebni dokumenti, mapa Leon Korošec.

Gradivo za topografijo dolenjskih krajev za čas NOB 1941 – 1945. Dolenjski muzej Novo mesto.

Hrvatski državni arhiv, Matične knjige Samobor

Medunarodni ugovori 1941, Nezavisna država Hrvatska, Ministarstvo vanjskih poslova. Zagreb

1941, <https://www.sistory.si/11686/34898>

Nadškofijski arhiv Zagreb, Župnija Samobor

Škofijski arhiv Ljubljana – župnije, Velika Dolina.

Intervjuji in objavljeni intervjuji

Alojz Stipanič, Ljubljana, 28.8.2017, Vinceremo, videt čemo, https://youtu.be/dmSKMLqAF_s.

Alojz Godec, Perišče pri Veliki Dolini, 25. 9. 2019, Brata je ubila nemška obmejna mina. https://youtu.be/KQJUM_S7FqY.

Borut Škerlj, Novo mesto, 26.8.2019, Trije bunkerji. <https://youtu.be/hoY5OPwzY6s>

Franc Gajski, Ponikovski potok, Ponikva pri Veliki Dolini, 25.9.2019, Rodil sem se po očetovi tragični smrti. https://youtu.be/_ULqMVEtglk.

Ivica Žnidaršič, Bučka, 12.6.2018, Rasno so nas pregledali, nato so nas 3. 11. 1941 izgnali, <https://youtu.be/0Tr0myLaEsA>

- Janez Kuhelj, Šmarje, 5.9.2019, Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo, <https://youtu.be/8uHhwsVYjoA>.
- Janez Kuhelj in Tone Kovačič, Šentjernej, 5.9.2019, Topovi v Šentjerneju, <https://youtu.be/MvfOjgxs2U>
- Jože Jankovič, Kostanjevica na Krki, 12.6.2018, Dotik z mejo je bil smrtonosen. <https://youtu.be/ciAlgV6LlsQ>
- Ljudmila Gramc, Dobova, Loče, 10. 10. 2018, Izgnali so nas v Šlezijo. <https://youtu.be/fAoIwC9LMVs>
- Marjan Zaman, Hinjce, 24.10.2018, Opazovalnica številka 4 <https://youtu.be/OHzsbcZY4X4>.
- Nada Štih, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.
- Rafael Rafko Blažič, Marjan Zaman, Tržišče, Hinjce, 24.10.2018, SPrvotna okupatorska meja pri Tržišču, https://youtu.be/JM8lf_7ZGeY
- Silvo Vene, Bučka, 12.6.2018, Strogo zastražena meja. <https://youtu.be/uYoe-6wrSLw>.

Literatura

- Barić, Nikica. General August Marić: životopis jednoga hrvatskog časnika. *Časopis za suvremenu povijest* 33, br. 2 (2001): <https://hrcak.srce.hr/208498>
- Čipić Rehar, Marija, Franciskani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, *Kronika I*, 2019, str. 123. <https://kronika.zzds.si/kronika/article/view/368>
- Ferenc, Tone, Fašisti brez krinke. Maribor: Obzorja, 1987.
- Kitamura Shuhei & Lagerlöf, Nils-Petter, Natural borders, dostopno na https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=EEAMannheim2015&paper_id=1057 (ogled 3. 1. 2019).
- NOB. Tržišče: ZZV NOV, 1977.
- Mikuž, Metod, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga 1. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973.
- Palme mučeništva. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Repe Božo, Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu, *Zgodovinski časopis*, 73, 2019, 1-2, str. 158-192, <https://zgodovinskicasopis.si/zc/article/view/390>

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

- Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtorica zemljevida Manca Volk Bahun, avtorji vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 2, Topografija Gorenja Straža fasc. I ovoj 1 str. 2. Kopijo tipkopisa hrani Dolenjski muzej Novo mesto
- Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 4, Nadškofijski arhiv Zagreb, dokument št. 15693/1941
- Slika 5, Arhiv projekta Okupacijske meje Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 6a 6b, Dolenjski muzej Novo mesto, Osebni dokumenti, mapa Leon Korošec
- Slika 7, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtorja zemljevida Rok Ciglič, Matija Zorn, avtorja vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman.
- Slika 8, Natis lokacije ostankov na spletni strani http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso

Slika 9, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtorja zemljevida Rok Ciglič, Matija Zorn, avtorja vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 10, Arhiv Kartuzije Pleterje.

Summary

Bojan Balkovec, Božidar Flajšman

Occupation borders in Lower Carniola 1941-1945

When Slovenia was divided among four occupiers, Dolenjska suffered the most. Other provinces mostly remained undivided and part of the territory of the same occupier. Dolenjska, however, was divided among the Germans, Italians and the Independent State of Croatia. The border was drawn by the Germans and moved 10 to 15 kilometers south of the Sava River for military, economic and transport reasons. By June 1941, the Germans also occupied territory across the demarcation line, which is also visible on the map at the beginning of the chapter. Borders were immediately established and moved to new national borders in June.

Residents needed passes to cross the border. They were necessary immediately, even during the temporary military administration that lasted until June 1941. Residents of the Ljubljana region that included Dolenjska also needed permits for traveling within the province territory. As part of the Ljubljana region, Dolenjska was annexed to the Kingdom of Italy on May 3, 1941, by the King's decree.

According to international agreements, the Germans left some villages in the east of Dolenjska and south of Brežice to the Independent State of Croatia. Said villages were incorporated in the newly established municipality of Bregana in September 1941 that included several Croatian villages. The church life in these villages was greatly affected. The Germans evicted the priests shortly after the occupation, as worship was banned in Germany. The villages that were annexed to the Independent State of Croatia had to regulate the manner of conducting masses and keeping the registers. Masses were occasional, and registers were kept in the parish of Sabobor, which was annexed to said villages.

Shortly after the German occupation of parts of Dolenjska, the local population was gradually deported. Part of the territory between the Sava River and the state border was intended for Lebensraum. Part of these German settlers came from the territory around Kočevje, where they had lived for centuries, but the region was annexed to Italy during the war. In addition to them, Germans from elsewhere were to be settled.

The border was a major obstacle for the locals. It cut them from jobs, or in the case of farmers, from their land. These lands were mostly uncultivated since border crossing was restricted, in addition to difficulties in transferring goods from one country to another.

In addition to the state border, the erection of various military facilities around the area was also a hindrance for the locals. The Italians surrounded Novo mesto and Šentjernej with barbed wire. In many other places, individual houses were cordoned off with barbed wire, fortified and equipped with bunkers. The locals who lived in these houses were evicted.